

PETŐFI-SZÓTÁR

Petőfi Sándor életművének szókészlete. Első kötet A—F. Szerkesztette J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre. Gáldi László irányításával. Bp. 1973. Akadémiai K. 1167 l.

A munka — már az I. kötetből ítélve is — az elmúlt három évtized legjelentősebb filológiai teljesítményei közé tartozik. Éppen úgy régi adósságot törleszt s éppen úgy a nemzetközi filológia élvonalához való felzárkózást jelzi, mint pl. a Magyar Nyelv Értelmező Szótára, A magyar irodalom története c. kézikönyv, az Etimológiai Szótár, a Világ-irodalmi Lexikon stb. Igaz, a Petőfi-Szótárt (a továbbiakban PSz) megelőzte a Benkő László szerkesztette „Juhász Gyula költői nyelvének szótára” (1972), de éppen a két rokon vállalkozás különbsége (a PSz javára) igazolja, hogy ilyen vállalkozás kellő színvonalon és teljességgel csak kollektív munkában valósítható meg. A PSz munkaközössége — ha (némi méltánytalansággal) csak a szerkesztőket nézzük is — szerencsés összetételének mondható: Gáldi László, az „irányító” nemzetközi szélességű elvi, elméleti tájékozottságával, a szerkesztők lexikográfiai, nyelvtörténeti és stilisztikai tapasztalataikkal-ismerteikkel biztosították, hogy a PSz ne maradjon mögötte a világ egyetlen hasonló vállalkozásának sem. Talán egy állandó Petőfi-szakértő konzultáns hiánya érződik a munkán, olyan valakie, aki a Petőfi-filológiának a Szótár szempontjából releváns újabb eredményeit közvetítette volna a szerkesztőknek.

Ennél is jobban érződik az írói szótár elméletének s ezen alapuló megállapodott profiljának és funkciójának világszerte tapasztalható megoldatlansága s ezekből fakadó ellentmondásai. Elkerülhetetlen változatossággal megemlítek néhányat az itt felmerülő problémákból. Az írói szótár mindenkor — de legalább két fő aspektusból — választás kérdése. Egyrészt: *melyik író* szókészletét (nyelvé) válasszuk ki szótárszerű feldolgozásra, másrészt: a kiválasztott író szókészletének (nyelvének) *milyen s melyik hányada* kerüljön a szótárba. Az utóbbi probléma esetében a PSz szerkesztősége helyesen döntött úgy, hogy csak a *teljes* írói nyelvi corpus feldolgozása lehet a korszerű és elfogadható. Minden olyan megoldás, mely ilyen vagy olyan megfontolás alapján elhárítja a nyelvi anyag egyik vagy másik csoportját, csonka s hamis

képet ad az író szókészletéről, s félrevezet az írói nyelv, a költői nyelv értelmezésében. A teljesség kérdése azonban csak elvileg könnyű kérdés, a gyakorlatban korántsem probléma nélküli. Olyan kérdésekben, mint a tulajdonnevek (személy- és helynevek), számnevek (évszámok, keltezés stb.), idegen nyelvű szövegek, szövegrészek és sok tekintetben a fordítások — még sehol sem találtak mindenkit kielégítő, minden szempontból megnyugtató megoldást. Petőfi esetében is aligha vitatható, hogy *eredeti* német és francia nyelvű szövegei is beletartoznak az „életmű szókészletébe”, hogy tekintetbe lehetne venni beszédeinek, felszólalásainak az *egykorú* sajtóban, diaktársaságok jegyzőkönyveiben több-kevesebb hűséggel (de félreismerhetetlen petőfieségekkel) fennmaradt textusait vagy például a majdnem bizonyosan általa fordított Bem-szövegeket. Mindezek legalább olyan fontosak, mint a bizonyára nem mindenestül Petőfitől származó szerkesztői üzenetek.

Idetartozik az a furcsa paradoxon is, hogy az írói szótár készítőinek kénytelen-kelletlen ezerszer és tízezerszer le kell írniuk olyan köznyelvi szavak definícióit is, melyeket mindenki ismer. A későbbiekben talán lesz módom utalni arra a kettős veszélyre, hogy a PSz írói egyszer túlságos ekonómiával hagyatkoznak a nyelvi köztudatra, máskor túl akarják értelmezni az Értelmező Szótárt. Mindez majd akkor lesz szinte kínosan mulatságos, amikor húsz vagy ötven írói szótár birtokában fogják utódaink húsz vagy ötven kötetben olvasni, hogy mi a *fej*, a *kutya*, a *szél*, mit jelent az, hogy *eszik*, *megy*, ki az az *én* s mi az a *hogy* stb. Miként lehetne ezen a teljesség elvének megtartásával változtatni — nem tudom.

Nehezebb, kényesebb s több megfontolást kívánó kérdés a *ki* megválasztása. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy *minden* írónak soha sem lesz írói szótára. Az viszont már kevésbé nyilvánvaló, hogy a választásban az *írói rang* kevésbé fontos, mint az *írói szótár* funkciójának mindenoldalú számbavétele. E funkciónak ezúttal csak két alapvető aspektusát érintem: a *tudományos* és a *gyakorlati* funk-

balzam formában szerepel, a PSz nem vesz róla tudomást, pedig nem sajtóhiba. Stb.

A kor morfológiai és szemantikai rendszerébe való intenzívebb belehelyezkedés, úgy érzem, a még nagyon jót is jobbá tehetné volna. Ha csak Vörösmartyt végiglapozták volna, nem kellett volna az *élemlényt* egy kikövetkeztetett 'örömteli dolog; élvezet' jelentéssel értelmezni, ti. annak jelentése: 'az igazi, valódi — a nagybetűs — Élet'; az *érdekel* értelmezésében szinte kínálkozott volna az ősi (s a korban még eleven) 'érint' jelentéselem, ahogy az *eped* esetében a 'sorvad'. Vörösmarty szójelentészetének egy kicsinnyel jobb ismeretében nem irták volna, hogy a *fuvalom* . . . 2. 'erősebb szél (fúvása)', hanem ezt: 'szélvihar, szélvész'; talán a *deres*-nek az idézett szövegrészben adott *szó(j)áték* minősítését is megkérdőjelezték volna (Vörösmartynál ti. a *deres* sokszor a. m. ló); az *ad vocem* alá felvették volna az *ad vocem kapanyél* (levél Arany J.-hoz 1849. jan. 7.) teljesen szólással forrott kifejezést (mint ami nem a *kapanyél* alá tartozik), s még a *balra magyaráz* (külön írval) is — Vörösmarty nyomán — inkább 'rosszra magyaráz', mint 'félremagyaráz' stb.

Ha már átcúsztam a *technikai* kérdések területére, az *általában szerencsés* megoldások közül hadd említsek néhány kevésbé szerencsését. Ilyennek érzem az értelmezéseknek '—' közt való közlését; azt, hogy „a példamondatokban nagybetűt figyelmeztet arra, hogy új vessor kezdődik” (pedig: „Vasárnap volt. Nem felejtém én el” — egyazon sor l); nem helyeselhető — legalábbis részemről — az *alutt*-, *fekütt*-féle formák átírása; egy köznyelvi szónak (*eperfa*) egy tájnyelviel való értelmezése ('szederfa'); nem megnyugtató az *idegen szavak* kezelése: a szerzők ugyanis a Petőfi adta formáról (pl. *classicus, classicai*) a mai írásmódra (*klasszikus, klasszikai*) utalnak (fordítva kellene) — de a *classice* meghagyatik a maga korabeli szégyentelen helyesírási járatlanságában. Pedig, mondjuk, aki ismeri az *auctoritas* szót, vajon a PSz-ban *auctoritás* alatt fogja keresni? (Aki pedig nem ismeri . . .) Még néhány apróság: a példaanyag kiválasztása általában „példásnak” mondható, visszásnak érzem viszont a kétes hitelű és fordított anyag túlságosan bőkezű felhasználását — akkor is, ha eredeti, hiteles Petőfi-szöveg is van. (Vö. pl. az *eredeti* [= nem fordított] szót, melyre egy kétes hitelű szövegből adnak illusztrációt, holott A *szökevények* alcíme: *Eredeti* novella.) — Nem értem: mért nem fogadják el az Össz. Költ. 3. (1848-i) kiadásának variánsait (9. l.) — holott az is Petőfi életében, az ő tudtával jelent meg, önkényes változtatást Emich G. aligha mert volna benne végezni. (Ezzel kapcsolatban: nem értem a szerkesztőket, amikor — mint tekintetbe

nem vett anyagot — „a kiadóktól származó verscímekeket és keltezéseket” emlegetik — a korabeli vagy csak későbbi „kiadókra” gondolnak?)

Az értelmezéseket általában ismét példamutatóknak mondhatjuk — de azért az egyébként helyes ekonómia sokszor általánosságokhoz vezet: a *békasó* pl. nem egyszerűen 'folyami kavics', az *ezredes*-t sem elég pontosan definiálja az, hogy 'a tábornoknál alacsonyabb rendfokozatú katonatiszt'; a *csomónak* 'hurok' jelentése is van stb. Máskor viszont a túlságos disztingválás szószaporításra vezet, pl. az *állat* esetében fel van sorolva, pontosan milyen állatfajról van szó. (Akkor pl. az *anya* esetében meg azt kellene elsorolni: *kinek* az anyjáról van szó.) — Nagyon kényes és ingatag a megkülönböztetés a *szókapcs*(olat) és *Sz*(olás) között: pl. *leesik az álla* — szókapcsolat, *felkötik az állát* — szó-lás. Stb. — Leginkább terjengőssé teszi a PSz-t az a túlbuzgóság, nemegyszer tudatlékösség, mely az értelmezést — fölöslegesen és a szótári munkán túlmenően — *tárgyi magyarázattal* helyettesíti. „-afy” esetében fölösleges (a szótárban l) megfejtteni a „csn[= családnév] töredéké”-t, fölösleges az *Egyenlőségi Társulat* historikumát adni stb. Legkirívóbb azonban *Fogas Józsefné* esete: róla megjegyzi, hogy „más néven Bordásné” — ami (Jókai alapján) még igaz is lehet, csak éppen Petőfi *se* nevezte így.

Technikai kérdés az is: érdemes-e annyira vesződséggel felsorolni valamennyi szónak valamennyi előforduló *totaldekos alakját* és róluk *statisztikát* készíteni, akkor is, ha a *totaldekos* alakok megegyeznek a korabeli és mai formákkal? (Az *asztal* esetében 23, az *ad* esetében 650 ilyen alakról készült statisztika.) Az ugyanis, hogy egy szó ragos (jeles) vagy tóalakban fordul elő teljesen *esetleges* és sem lexikológiai, sem stilisztikai-poétikailag semmi hasznát vehető információt nem szolgáltat. Mivel tudok meg többet én (vagy bármilyen kutatás) akkor, ha megtudom, hogy Petőfinél az *asztal* többesszámú tárgyesetben — *asztalokat* — kétszer fordul elő? . . . Mindez *nem vonatkozik* azonban — akárcsak a címszóváltozatok esetében — a *maitól eltérő* vagy a *korban változó* formákra: *ad* ~ *ád*, *adott* ~ *ada*, *adta* ~ *adá*, *adni fog* ~ *adand* stb., *ajándék* ~ *ajándok*, *csillaga* ~ *csillagja*, *azt* ~ *aztat* ~ *aztatát*, *ebugátta* ~ *ebugattát* stb. Ám ezek esetében (s éppen a statisztika által) már a címszó után jelezni kellene ezek információ tartalmát, hogy ki lehessen hámozni: Petőfi egyéni nyelvének mely formák a valószínűen állandó s melyek az esetleges vagy stilisztikai-poétikai avagy éppen verstani motivációjú elemei.

Már inkább elvi s módszertani több olyan eljárás a PSz-ban, melyeket szóvá kell tenni. Legalábbis egy-néhányat. Legkirívóbb az

tétel, jelzős kapcsolat, ige és bővítménye is még belefer a szótárba és szótári szinten tud stilisztikai vagy poétikai értelmű információt közölni (*bíbor hajnal, élete alkonya, agyafőbe ölel és csókol* stb.). De milyet? Ezt már csak a tágabb szövegösszefüggés, sőt gyakran az írás- és élethelyzet, a kedélyállapot, a cél és funkció ismerete tudja eldönteni (pl. *cipruslombok*). A *helység kalapácsa* úgyszólván teljes szókészletének stilisztikai-poétikai minősítése az említett determinációk ismerete nélkül — hiteltelen. Vagy hogy — például — az „1847. szept. 9.” keltezés az egyik legfrappánsabb Petőfi-tréfa — ti. aug. 29-ének kell olvasni —, annak kifejtése már nem fér bele a PSz-ba. És nem a stilárisan minősített szavak minősítése igazolásának túlnyomó része sem! A legtöbb minősítésnek a *szótárban* a szótáríró(k) hitele az alapja.

Ennek elismerésével azonban a szótáríró számol, számolnia kell. Sokkal kétesebb értékű — s így aligha használható — minősítéseknek tartom azokat, melyek csak a stilisztika és poétika elméleti összefüggéseiben mutatkoznak olyanoknak, mint amelyek — esetleg — az adott szó jelentését akárcsak stilisztikai vagy poétikai többlettel is módosítják — lexikográfiai síkon. Néhány példa: *allit*(eráció), *ellent*(ét-es), *haladv*(ányos gondolatrítmus), *felsor*(olás), *halm*(ozás) *hsl*(:haszonlat), *szembeáll*(ítás), *refrénben*, *párh*(uzam) és még egy további tucat. Mármint: ki tudja igazán felmérni a szó (szókapcsolat stb.) jelentésének, még tovább: stilisztikai-poétikai információjának módosulását azáltal, hogy pl. alliterációban, felsorolásban, refrénben stb. szerepel? És milyen funkciójuk van az efféle megjegyzéseknek: *jelzővel*, hacsak nem szokásos vagy állandó, illetve fordítva: ritka, szokatlan jelzőről van szó? Egy *szótártól* — még ha írói szótár is — ilyen rejtvényfejtést nem is vár senki. Már akkor sokkal inkább tekintetbe kellene venni, hogy egy-egy szóforma hogyan változik meg metrum- vagy rímkényszer által. Az *od'adtam*-féle alakok, az *adám ~ adtam*, *-ul, -ül ~ -ül, -ül* stb. váltakozás például — ami szótári kér-

dés — nagyrészt idetartozik. Ugyancsak kísérletet lehetne tenni arra, hogy megállapítsuk: egy-egy szónak (szótagnak) milyen lehetett a kiejtése Petőfi gyakorlatában (következésképpen: hány morás a versben): pl. *egy ~ egyy, eső ~ esső*, nem is beszélve az *aki ~ akki* és rokon névmásformákról.

De más baj is van a most tárgyalt minősítésekkel. Egyrészt mindenkinek önkényes diszkriminációt kell éreznie az összes többi mellőzött stilisztikai-poétikai eljárás rovására. Az *oxymoron*, *litotész* és társainak joggal veti oda az *inverzió*, *pleonazmus*, *metalepszis* és száz más: „miért vagytok ti kiváltságosok?” — Másrészt pedig a Petőfi-életmű *valamennyi* előfordulását nem lehet a Szótárban elősorolni, s akkor újra ott a kérdés: mért kerül be ez, mért maradt ki az? Csak egyetlen példa: a „Nagy a legény, de nagyobb [Boldogtalansága]” kifejezésben van „ellent”, „hsl”, „szembeáll”, sőt fokozás „fig(ura)etym| (ologica) és „jelzővel” is — és a boldogtalan *boldogtalanság* egyikhez sem jutott hozzá. (Nem mintha hiányolnám!)

Míndez arra vezethető vissza, hogy egy *stilus-* vagy *poétikai szótárban* az egyes alakzatok, eljárások nem a szöveg szavainak ábécérendjében merülnek fel, hanem a stilisztikai-poétikai kategóriák ábécérendjében, amikor is az egyes kategóriákat *válogatott* szövegillusztráció s lehető *teljes statisztika* követi. A kétféle — szókészleti és stilisztikai-poétikai — szótár egybeházasítása, tudtommal, még senkinek sem sikerült.

... Talán több volt az ellenvetés, mint az elismerő szó. Nem szeretném, ha valakiben is az a benyomás alakulna ki, hogy nem vagyok a legnagyobb elismeréssel a PSz iránt. A bevezetőben mondtam, őszintén méltányló kijelentéseimen egy hajszálnyit sem akarok változtatni. Hogy egy kiváló, *úttörő* tudományos teljesítmény kapcsán valaki azon töprenkedik: hogy lehetne (lehetett volna) — esetleg! — még kiválóbb, az az érintett munka elgondolkoztató igényességének legbizonyosabb jele.

Martinkó András

A BIZÁNCI IRODALOM KISTÜKRE

Válogatta, a bevezetést, az ismertető szövegeket és a jegyzeteket írta, valamint a képanyagot összeállította Dimitriosz Hadzisz, „A bizánciak a magyarokról” című részt összeállította, a bevezetést, az ismertető szövegeket írta, valamint a képanyagot összeállította Kapitánffy István. Bp. 1974. Európa K. 843 l.

A magyarság ősi műveltségének, különösen honfoglalás előtti szellemi életének megrajzolása — talán épp az áthidalhatatlannak látszó nehézségek miatt is — vonzó feladat. Mivel írásos emlékekkel ezekből a századok-

ból nem rendelkezünk, közvetett historiográfiai források és analogikus következtetésekre alkalmas történeti példák segítségét kell igénybe vennünk, ha értékesíthetőnek látszó törmelékadatok rekonstrukciójára vál-